

FÖLDINDULÁS? A RÉGÉSZET VÁLSÁGA ÉS VÁLTOZÁSA NAPJAINKBAN

Bevezető gondolatok az MTA Geokémiai Intézet ülészakára,

2008. nov. 19.

BÁNFFY ESZTER

MTA Régészeti Intézet, H - 1014 Budapest Úri u. 49.

E-mail: banffy@archeo.mta.hu

Abstract

Geological sciences and archaeology has been connected since the beginnings, still, a new insight of this connection is taking shape nowadays, mostly as a consequence of the crisis and major changes in interpreting archaeological science. This change and new interpretation has reached the archaeological research in all countries, though not at the same time and with slight differences. In Hungary, the changes were mostly caused and triggered by the end of socialism as well as the start of large-scale preventive excavations. In this short introduction the crisis in Hungary will be discussed, its disadvantageous and beneficial aspects, as well as some possible future ways in archaeological research.

Kivonat

A földtudományok és a régészet kapcsolata, noha kezdetektől fogva nyilvánvaló, mégis sok szempontból új értelmet kapott napjainkban, nem kis részben annak köszönhetően, hogy a régészeti kutatás értelme és értelmezése válságot él át. Ez a válság az utóbbi évtizedekben minden ország régészeti kutatását elérte, bár nem egy időben és nem egyforma módon. Magyarországon a rendszerváltás és a nagy felületű feltárások voltak a változások fő okozói. A bevezető írásban a magyarországi régészetben tapasztalható válságról, annak rossz és jó oldalairól, valamint a lehetséges kiutakról esik szó.

KEYWORDS: ARCHAEOLOGY, HUNGARY, CHANGES AND CRISIS IN INTERPRETATIONS

KULCSSZAVAK: RÉGÉSZETI KUTATÁS, MAGYARORSZÁG, VÁLTOZÁS ÉS VÁLSÁG AZ ÉRTELMEZÉSBEN

Rövid bevezetőm címében szándékosan szerepel a "föld" szó és a "válság" szó is. Az előbbi arra utal, hogy mind a régészet, mint a geológia és annak rész-tudományágainak vizsgálati kiindulópontja egyaránt a föld. A régészet válságáról pedig előzetesen annyit jegyeznek meg, hogy ez a válság az utóbbi évtizedekben minden ország régészeti kutatását elérte, bár nem egy időben és nem egyforma módon: ebben a rövid bevezetőben a magyarországi régészetben tapasztalható válságról fogok beszélni. Előrebocsátva, hogy mint minden válságnak, a hátrányok mellett ennek is vannak pozitív oldalai és következményei is.

Ha csak néhány évtizednyit lépünk vissza, a régészet oktatását és a régész várható munkáját, feladatait, életpályáját egészen másként látjuk. A múlt század utolsó évtizedeit megelőzően a régészhallgatók egyfajta „lateiner” műveltségű bölcsészettel tanultak, összhangban azzal a ténnyel,

hogy a régészet a művészettörténettel együtt a szép tárgyak leírásával és osztályozásával foglalkozott. A leendő muzeológusok csendes, magyarországi és a szocialista szomszédságban élő kollégákkal együttműködő, gyűjteményhez kötődő szakmai életútnak nézhetek elébe. Kis felületek ásatásainak és leletmentések anyagának leltározásával, feldolgozásával, bemutatásával akkoriban fontos eredmények születtek, hiszen a relatív időrend és tipológia kidolgozása nélkülözhetetlen fázisa minden tudományág fejlődésének.

Az, hogy ez idő alatt az angolszász világban és másutt Nyugat-Európában milyen, túlzás nélkül forradalminak tekinthető változások és milyen heves, ezekre született reakciók uralták a szakmai közbeszédet és a publikációkat, aligha jutott el hozzánk, és még kevésbé befolyásolta szemléletünket.

Jó példa erre a Valóság 1977-es számában megjelent "Új-e az újrégészet?" c. esszé (Kalicz-Raczky 1977)¹, amelynek szerzői szerint nincs értelme ennek a fogalomnak, hiszen néhány elemzést már bevett a hazai gyakorlat, a többi természettudományos együttműködés pedig jelentéktelen, nem hiányzik a régész munkájához. A processzuális régészethez hasonlóan érintetlen maradt a hazai régészet a posztprocesszuális vagy más néven posztmodern régészet "izmusaitól", irányzataitól is.

Jó húsz éve lassú, majd egyre gyorsabb változás, végül elsőpró erejű kihívások figyelhetők meg a régészetben. Ahogy mára elfeledett költőnk, Garai Gábor írja egy verssorában: "*Kapuk nyíltak, csukódtak, országos léghuzatban...*"²: ez a léghuzat mára minden kis zugát bejárta az országnak, ahol csak régészek dolgoznak. Három területet szeretnék ezek közül kiemelni, hogy rámutassak, ezek mindegyike gyökeres változást mutat.

1. A természettudományok térhódítása a régészeti analízisben először kismértékű volt, esetileg nem is igazán tudták a régészek, mit kezdjenek az ilyen módszerekkel és azok eredményeivel. Egy példa: az első számítógépes adatbázisok még olyan kezdetlegesek voltak, hogy bárki, aki egy kicsit is értett a vizsgált témához, fejből megmondhatta azok eredményét; mégis, a módszer haladónak tűnt, mert "volt benne számítógép"! Mára az effajta, kicsit megmosolyogtató, pusztá díszítésnek ható elemzések láttán bármelyik egyetemi hallgató csak hüledezne. Az ő számára ugyanis természetes, axióma, hogy sem az ásatás, sem a feldolgozás, sem pedig a tudományos értékelés, vagy bármiféle kor emberi közösségének történeti rekonstrukciója elképzelhetetlen a legszélesebb körű, "kemény tudományok" képviselőinek munkája, azok eredményeinek felhasználása nélkül. A kései magyarországi elterjedésnek jó oldalához tartozik, hogy a processzuális és az arra adott válasz, vagyis a „posztmodern” eszmeiség dekonstruktív, mindent-megengedő tulajdonságait, egymással ellentétes narratívákat befogadó történettudomány téziseit alkalmazó régészet túlzásai, vadhajtásai sem hatottak a hazai régészetre.³ Ennek ellenére van

még mit tennünk: az egykor volt közösségek életének, szokásainak, társadalmának jobb megismeréséhez meg kellene honosítanunk néhány olyan elemzési módot is (pl. a táj-szemléletű régészeti kutatást) amely tőlünk nyugatra már visszavonhatatlanul a régészet részévé vált.

2. A második nagy horderejű változás a feltárt felület méretében keresendő és minden olyan változással összefügg (?), amely ennek következtében lép fel. Korábban szerény méretű, néhányszor néhány méteres kutatási terület eredményei alapján következtettünk településszerkezetre, temetkezésre (vagy annak hiányára, ha nem esett ilyen a kiásott felületbe). Még a hetvenes években is a nyugodt, derűs feltáró munkáról szólt egy amerikai régész: "Excavation is the most entertaining outdoor sport"⁴, mondta. Az utóbbi évtizedek autópályás megelőző feltárásai, amelyek először az M1-es, majd az M3-as, M7-es, M5-ös és legújabbban az M6-os nyomvonalán történtek és történnek ma is, néhány év óta még feszítettebb tempóban, uniós pénzek határidőre történő felhasználásával "megszorítva" foglalkoztatják a szakembereket. Az autópályás megelőző feltárások mellett számos nagyberuházás zajlik: áruház, telephely alapterülete, MOL-vezeték, vasúti rekonstrukció, városokat elkerülő út építése, Vásárhelyi- terv által érintett földterület: a legtöbb sűrűn tele lelőhelyekkel! Csak 2008-ban mintegy három millió négyzetméter (!) kellett feltárni, és ez a nagyságrend 2009-ben is hasonló lesz. Ebben a helyzetben nincs választás: nem lehet finnyásan félrehúzódni a feladat elől, mondván, hogy ez technikai kérdés, nincs köze a tudományhoz. A munkagépek és a beruházók által szűkre szabott határidő szorításában nincs, nem létezhet nem tudományos feladat: itt leleteket, adatokat, információt kell menteni! Ilyen esetben még a leginkább gyakorlati kérdés, pl. hogy milyen feltételek között raktározzuk el ezt a soha nem látott mennyiségű leletet - is egyszerre tudományos kérdéssé válik: hiszen ha nem oldjuk meg ezeket a technikai kérdéseket, akkor a leletek és a dokumentáció kallódó tárgyak és adatok halmaza lesz, soha nem válik "kulturális örökséggé", és különösen nem szolgálhat majd alapul a jövő tudományos igényű szintézisének! Ez a válság szorító, negatív része.

A több hektáros felületű ásatások másik, pozitív aspektusa azonban legalább ilyen horderejű. Csak egy példa: Az újkőkori hosszúházas települések Kr. e. 5500 körül terjedtek el szerte Európában, egy ideje azt is tudni lehetett, hogy valószínűleg a Dunántúl volt a civilizáció, az élelemtermelő vívmányok kiindulópontja. Mindazonáltal az igen

¹ Megjegyzendő, hogy az azóta eltelt időben a két szerző nemcsak megváltoztatta az itt leírt véleményét, hanem a régészet megújulását, természettudományos adatokkal való összehasonlítását erőteljesen támogató és gyakorló kollégák közé tartoznak.

² Garai Gábor: Új kor hajnalán. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1973

³ Az ún. processzuális és a poszt-processzuális régészeti irányzatok keletkezéséről és lényegéről hasznos összefoglaló található: Renfrew, C. – Bahn, P. 1999: Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat c. munkájában pp. 441-473.

⁴ Kent Flannery egyetemi jegyzete a Michigani Egyetem régész szakos hallgatóinak, az 1976-77-es tanévben. Willem Willems szíves közlése.

jellegzetes oszlopszerkezetű, sokszor 30 m hosszú házak nyoma itthon nem került elő: úgy tanultuk, hogy itt nem ismerték, nem laktak ilyenekben. Az M1-es autópálya nyomvonalán, Mosonszentmiklósról aztán előbukkantak az első "vonaldíszes" hosszúházak (a házakat létrehozó népcsoportok edényeinek díszítőmotívumairól neveztük el ezeket az épületeket), hogy aztán egyre-másra bukkanjanak elő a Dunántúlon és Északkelet-Magyarországon hasonló települések. A Balatonszárszón előkerült telep egyenesen Európa legnagyobb ilyen korú faluja, szinte már város: mintegy háromszáz év alatt több, mint negyven masszív paticsfalú épület nyomát találták meg. Mindebből érzékeltetni lehet már azt a minőségi ugrást, amely a mennyiségi növekedésből született: sok korábbi dogmaszerűen hangoztatott tétel dőlt meg hirtelen, az új lehetőség szinte részegítően hat az egyes korszakok kutatóira, akik nem győzik értelmezni az adatok tömegét. Mindez valóban új korszakot indított el a régészetben; kényszerhelyzetből keletkezett ugyan, de nem lehet nem felismerni, hogy ez már régen nem leletmentés csupán, hanem a régészetnek, mint nagyon fiatal tudománynak az életében bizony alapvető változás. Válság tehát, de mint ahogy a szóban az a szó rejlik: "változás", a kihívásnak eleget kell tennünk és a régészet javára fordítanunk.

3. A rendszerváltás előtt meglehetősen szigorúan elkülönült a szakemberek "tudós gyülekezete", akiket áhítattal hallgattak a laikusok. Mintha a szellem szabadult volna ki a palackból: a régi hierarchia eltűnével egyre-másra bukkanak fel a jóhiszemű őstörténészek, nyelvészek, eredetmagyarázók, amatőr genetikusok (!), de sajnos a hiszékenyeket kihasználó rossz szándékú emberek is. Ez nem csak Magyarországon van így - elég, ha a hírhedtté vált boszniai "piramisokra" gondolunk, amelyből hatalmas reklám- és üzleti vállalkozás nőtt ki, a szakembereket pedig már nemcsak munkájukban, de lassan létükben is fenyegetik a csodavárással visszaélő csalók. Hazánkban is vannak olyanok, akik "csak" azt szeretnék, ha a magyar nép, a magyar nyelv legfontosabb voltáról nyernének

bizonyítékot, és olyanok is akadnak, akik célja a tudományos kutatók hazaárulóként kezelése. Fel kell vennünk a kesztyűt, még akkor is, ha a mi érveinkkel szemben nem érvek hangzanak el, csak érzelmek és indulatok. Egyetlen eszközünk van: szépen és világosan megmagyarázni, milyen tények és adatok alapján milyen következtetésre jutottunk. Ebben a kicsiny sikert ígérő munkában éppen a természettudományok rigorozitása, szikár érvelése nyújthat nekünk támpontokat, segítséget. Itt is feltűnik a természettudományok adta segítség lehetősége: a kemény tudományokban megszokott módszerekkel jobban érthető az egykor élt ember viselkedését, az egykori társadalmak felépítését és azok változásait szabályozó jelenségek, sőt talán (de ezt csak félve és zárójelben) nem csak a múltban történők, hanem a jelen furcsaságai is.

Végtére is kijelenthetjük, hogy a mai magyarországi régészek merőben más pályán dolgoznak, mint amire tizenöt vagy huszonöt éve képezték őket. Meg kell felelnünk az új kihívásoknak. De ez nem elég. Együtt kell dolgoznunk, gondolkodnunk, vitatkoznunk és az eredményeinket összhangba hoznunk mindazokkal a társadalom- és természettudósokkal, akik erre hajlandók. Egymásra vagyunk utalva a múltbéli társadalom rekonstrukciójában, alá- és fölérendeltség nélkül, mindegyikünk a másik segítője és "szolgálója", az egységes értelmezés reményében.

Ezekkel a gondolatokkal ajánlom figyelmükbe az archeometria egy ágának, geokémia és régészet együttműködésének sarokköveit bemutató előadásokat.

Irodalom

KALICZ, N. - RACZKY, P. (1977): Új-e az "új régészet"? Mejegyzések a diffúzió, adaptáció és innováció kérdéseiről. *Valóság* 20/6:76-94.

RENFREW, C. - BAHN, P. (1999): *Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat*. Osiris, Budapest

